

Vrijheid, gelijkheid, broederschap

Tijdschrift Vrijmetselarij, 28 augustus 2020

Hans Wissema

Of je mag stellen dat de vrijmetselarij een kind is van de Verlichting valt te betwijfelen want er stonden veel vaders aan de wieg van deze broederschap. Maar dat het verlichtingsdenken er grote invloed op heeft gehad, en nog heeft, is boven twijfel verheven. De Verlichting is zoals de meeste lezers zullen weten een filosofische beweging die in het midden van de 18^e eeuw tot bloei kwam en die vrijheid, democratie en menselijke emancipatie propageerde. De beweging heeft de Amerikaanse, Franse revoluties en de Latijns-Amerikaanse dekolonisatie geïnspireerd evenals de democratiseringsbewegingen in Europa van de 19^e eeuw. George Washington en de meeste van de 'founding fathers' waren vrijmetselaar evenals Lafayette, een prominent tijdens de Franse Revolutie, en Simon Bolivar, de bevrijder van de Noordelijke helft van Zuid-Amerika. In Nederland hebben vrijmetselaren een rol gespeeld bij de totstandkoming van de Grondwet na de Franse tijd. De Verlichting was niet een beweging van één voorganger met volgelingen maar van honderden schrijvers, vooral uit Schotland, Duitsland en Frankrijk, die elkaar beïnvloedden. Daardoor is er een spaghetti aan ideeën ontstaan waarin echter een aantal kernelementen valt te herkennen. Vrijmetselaren stellen daar belang in want, nogmaals, ons gedachtengoed is sterk gebaseerd op de ideeën van de Verlichting. De kernelementen vallen onder te brengen in vier hoofdgroepen die we onder de loupe gaan nemen.

Verantwoordelijkheid voor eigen leven

Het eerste kernpunt is dat de mens verantwoordelijk is voor zijn eigen leven. Dit zet zich af tegen toenmalige en huidige religieuze dogma's die de mens voorschrijven wat hij of zij moet geloven en doen. Vrijmetselaren zeggen: Op U komt het aan! De Vrijmetselarij kent maar één dogma, namelijk dat er geen andere zijn. Met die eigen verantwoordelijkheid hangt de notie samen dat niets de zelfbestemming van een mens in de weg mag staan. Sterker nog, de mens heeft de morele plicht zichzelf te verheffen. Zoals de vrijmetselaar Goethe het zei: *Nur wer sich strebend bemüht, können wir erlösen*. Ofwel: *Alleen wie zich totaal inzet kan worden verlost*. Deze gedachte heeft geleid tot massa-educatie waardoor velen een beter bestaan konden opbouwen. Verantwoordelijkheid voor eigen leven veronderstelt niet alleen de vrijheid om eigen keuzes te maken, maar ook tolerantie voor de keuzen van anderen. Wie vrijheid voor zichzelf claimt moet die van anderen respecteren. Respect voor anderen, ongeacht geslacht, ras of godsdienst, is in de vrijmetselarij diep ingeworteld; stigmatisering is uit den boze. "Ik ben het volledig oneens met wat u zegt, maar ik zal uw recht om het te zeggen tot mijn dood verdedigen", zei de vrijmetselaar Voltaire. Niet voor niets staat 'vrijheid' voorop in de trits Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap.

Gelijkwaardigheid

Het tweede kernpunt is de notie dat alle mensen gelijkwaardig zijn (het *égalité* van de revolutie; meestal vertaald met gelijkheid maar bedoeld wordt gelijkwaardigheid want we zijn natuurlijk niet aan elkaar gelijk). Dit zet zich af tegen de toenmalige standenmaatschappij: adel, geestelijkheid en burgerlijke stand. Voortaan was iedereen *citoyen*, burger, zelfs de Franse koning. De Franse schrijver en activist Diderot zei dat de mens pas vrij is als de laatste koning is opgehangen aan de darmen van de laatste priester.

Gelijkwaardigheid houdt in dat alle mensen gelijke rechten hebben en dat de rechtspraak dus voor ieder gelijk, onafhankelijk en onbevooroordeeld dient te zijn. Voorheen hadden mensen misschien wel bepaalde rechten maar de rechtspraak lag toch bij de heersende vorst, denk maar aan het oordeel van Koning Salomo of de middeleeuwse koningen en adel. Nu werd, in het voetspoor van Montesquieu, de rechtspraak losgekoppeld van de andere staatsorganen. Zijn filosofie van de Trias Politica hield een scheiding van machten in: de wetgevende, uitvoerende en de rechtsprekende macht. In de Verenigde Staten is te zien hoe goed dit werkt. Het hoogste wetscollege, het Amerikaanse Opperste Gerechtshof, komt tot uitspraken die de president mishagen. Overigens is het in beschaafde landen goed gebruik dat de leden van de uitvoerende macht zich niet uitlaten over de rechtsgang. In Nederland zou zoiets ondenkbaar zijn en bij ons vinden de benoemingen van de zittende en staande magistratuur, in tegenstelling tot de situatie in Amerika, buiten de politiek plaats. Leonard Schapiro, een bekende historicus van de Sovjetunie, is van mening dat van alle kenmerken die een democratie onderscheiden van een autocratie, de onafhankelijke rechtspraak de belangrijkste is.

Gelijkwaardigheid leidt ertoe dat de bewoners van een land of streek zelf de leden van de uitvoerende macht kiezen, hetzij rechtstreeks, hetzij via het kiezen van volksvertegenwoordigers. Gelijkwaardigheid leidt dan welhaast automatisch tot algemeen kiesrecht. De legitimatie van de vorst, die voorheen regeerde bij de Gratie Gods - een tekst die merkwaardig genoeg nog steeds in de aanhef van onze wetten staat - werd nu verkregen als een mandaat van de broederschap van vrije mensen. Bij sommige gelegenheden drinken vrijmetselaren op het hoogste gezag in het land – de koning – maar eigenlijk is dit onjuist want het parlement kan het koningschap vervangen door een andere staatsvorm en vormt dus de hoogste macht.

Vrijmetselaren hebben respect voor minderheden wat inherent is aan onze opvatting over het concept van democratie; democratie is niet de dictatuur van de meerderheid. Democratie brengt met zich mee het recht te worden geïnformeerd en de Verlichting propageerde daarom de onafhankelijke pers.

Rationalisme

De derde grondslag is het rationalisme. Dit zette zich af tegen bijgeloof, onbewezen stellingen en vooroordeel. Het idee was dat alles wetenschappelijk kan worden verklaard en als iets onverklaarbaar is komt dat omdat de wetenschap nog niet ver genoeg is gevorderd. Openbaringen en volkswijsheden moeten worden gewantwoord. Moses Mendelssohn, de grootvader van de componist, definieerde de Verlichting als de opvoeding in het rationalisme (1783). In het Engels wordt *The age of enlightenment* meer nog *The age of reason* genoemd, het tijdperk van de rede. De verlichting leidde tot een eerste golf van secularisatie. De Kerk werd als onderdrukker beschouwd en veel verlichtingsdenkers waren atheïst of deïst. De vrijmetselarij is toleranter dan destijds de Franse revolutionairen en in onze gemeenschap zitten belijdende christenen naast moslims en atheïsten. Rationeel handelen vergt kennis vandaar dat verlichtingsfilosofen de encyclopedie gingen opzetten, kennis voor iedereen, nu Wikipedia. Er kwam ook de nodige vernieuwing in het onderwijs, denk aan Rousseau. Alle mensen moesten onderwijs genieten, denk aan John Locke (1632 – 1704, de ‘vader’ van de Verlichting), en later Mary Wollstonecraft. Verlichtingsfilosofen gingen in hoog tempo de natuur bestuderen en verschijnselen beschrijven en verklaren. De moderne wetenschappelijke methode verdrong de scholastiek, die was gericht op het interpreteren van de klassieken en kerkvaders en waarbij niet werd gekeken naar de werkelijkheid. Dit leidde tot de oprichting van op research gebaseerde universiteiten, waarvan de Universiteit van Berlijn, opgericht door de filosoof en diplomaat Wilhelm von Humboldt de eerste was; deze universiteit is later naar hem vernoemd. Rationalisme leidde ook tot het economisch liberalisme, de organisatie van de economie langs individuele lijnen. Dit zette zich af tegen feudalisme en mercantilisme. Het werk van de Schotse filosoof Adam Smith met als kernpunt de

'onzichtbare hand' van de markt, kreeg grote invloed en was - samen met de ontwikkeling van de techniek - de grondslag van de industriële revolutie. De Verlichting vormde zo de start van een ongekeerde expansie van het kapitalisme, inclusief de sterke uitbreiding van de wereldhandel..

Universaliteit

Als vierde grondslag zou je de universaliteit kunnen noemen. Er ontstond tijdens de Verlichting een enorme interesse in andere culturen en religies – denk aan de expeditie van Napoleon naar Egypte. Erkend werd - nu voor het eerst - dat andere culturen zeer waardevolle elementen bevatten en dat niet het Christelijke denken superieur was. Tussen 1723 en 1743 publiceerden de schrijver Jean-Frédéric Bernard en de graveur Bernard Picart in Amsterdam hun negen delen van de *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*, het eerste overzicht van alle religies ter wereld, dit op wetenschappelijke basis en voet van gelijkheid (coutume = gewoonte, traditie).

Wat heeft de Verlichting bereikt?

De Verlichting heeft gezorgd voor een totale omwenteling van in eerste instantie de Westerse maatschappij, dat is westelijk, noordelijk en zuidelijk Europa, Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland. Die omwenteling verspreidt zich met vallen en opstaan over de wereld. Een groot deel van de wereld heeft de democratie en de rechtsstaat in de praktijk gebracht, niet altijd op perfecte wijze maar toch is er veel bereikt. Dat is een goede zaak; Kant noemde de Verlichting de uiteindelijke volwassenwording van de mensheid, de "emancipatie van het menselijk bewustzijn uit een onvolwassen staat van onwetendheid". Kant stelt duidelijk het Verlichtingsdenken op een hoger plan dan de godsdiensten, een stelling waarover je nog kunt discussiëren.

Zoals gezegd heeft de Verlichting de stoot gegeven tot de Industriële Revolutie die ons voorheen ondenkbare welvaart, en in zijn kielzog, welzijn, heeft bezorgd. Dit geschiedde, zoals reeds gezegd, enerzijds door de bevordering van wetenschap en techniek en anderzijds door het geven van legitimatie aan het systeem van vrij ondernemerschap.

De Amerikaanse en de Franse revoluties waren een direct gevolg van het Verlichtingsdenken. Ze zijn nauw met elkaar verweven en vrijmetselaren hebben een belangrijke rol gespeeld. De Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring ademt in hoge mate de idealen van de Verlichting. Het schootsvel van George Washington, een onderdeel van de kleding als vrijmetselaar, was geborduurd door de vrouw van Lafayette. Vrijmetselaren hebben een belangrijke rol gespeeld in de dekolonisatie van Latijns-Amerika. Simon Bolivar was vrijmetselaar evenals 30% van de presidenten van Bolivia. De Italiaanse Revolutie werd in hoge mate geleid door vrijmetselaren; Garibaldi was 'Honorary Past Grand Master' van de Italiaanse loges.

Men mag zeggen dat de afschaffing van de slavernij een gevolg is van het Verlichtingsdenken al kun je je erover verbazen dat dit afschaffen zo lang heeft geduurd. De Amerikaanse *founding fathers*, die zulke mooie teksten over de gelijkheid van de mens in hun constitutie opstelden, hielden gewoon hun slaven aan al liet George Washington ze na zijn dood in vrijheid stellen. In 1785 besloten de slavenhandelaren uit La Rochelle in Frankrijk het gebruik van de zweep af te schaffen als zijnde "onverenigbaar met de verlichting en humaniteit die de Franse natie onderscheidt". Maar met de slavenhandel gingen ze gewoon door, 143 schepen alleen al in Frankrijk.

De Verlichting heeft de strijd tegen de doodstraf geïnspireerd die thans door de meeste landen is afgeschaft. Toch steeg het aantal uitgevoerde doodstraffen in 2015 met 50%, de meeste in Iran, Pakistan en Saoedi-Arabië. Over China zijn geen gegevens beschikbaar.

Algemeen kiesrecht voor volwassenen is een verworvenheid van de Verlichting, al heeft het ook lang geduurd voordat dit alleen al in het Westen was gerealiseerd. Het liberalisme en het socialisme zijn kinderen van de Verlichting; het corporatisme niet.

Meer in onze tijd mag je de oprichting van de Verenigde Naties (en daarvoor de Volkerenbond) met haar Universele Verklaring van de Rechten van de Mens zien als voortgekomen uit de Verlichting. Die Verklaring is een prachtige verlichtingstekst en borduurt voort op de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* van 1789. Waar de Verenigde Naties vooral was opgericht om conflicten tussen staten gewelddoos op te lossen ("nooit meer oorlog"), daarmee regeringen de vrije hand gevend over binnenlandse aangelegenheden, is er nu een omwenteling gaande in het internationale recht die het mogelijk maakt mensen te vervolgen wegens misdaden tegen de mensheid. De instelling van het *International Criminal Court* in Den Haag is een grote stap voorwaarts.

Vrijmetselarij en Verlichting

De Verlichting werd gefaciliteerd door een intensieve uitwisseling - in woord en geschrift - van verlichtingsfilosofen en mensen die in deze stroming waren geïnteresseerd en die de ideeën in de praktijk wilden brengen. De 18^e-eeuwse salons speelden daarin een belangrijke rol en dat deden ook de vrijmetselaarslogen. De onafhankelijkheidsverklaring van de Verenigde Staten was in belangrijke mate opgesteld door vrijmetselaren. Er zijn foto's van diverse colleges van het Amerikaanse Opperste Gerechtshof, opgericht in 1789, met alle rechters als vrijmetselaar gekleed; ongeveer een derde van alle opperste rechters was of is vrijmetselaar. In Europa was de rol van de Vrijmetselarij bescheidener. In de 19e eeuw speelden vrijmetselaars een rol in de toenmalige emancipatiebewegingen van liberalisme en socialisme. Maar in de vrijheids- en emancipatiebewegingen van de 20e eeuw, denk aan Man/Vrouw/Maatschappij, Dolle Mina, de NVSH, Amnesty International en tegenwoordig de NVVE spelen of speelden vrijmetselaren ongetwijfeld een rol of maar ze treden niet als vrijmetselaar op de voorgrond. De Vrijmetselarij neemt geen publieke standpunten in met als uitzondering de verklaring van de toenmalige Grootmeester tijdens de Duitse bezetting.

Verlichting en Vrijmetselarij zijn verre van identiek. Romantiek, het Anglicaanse geloof en Spiritualiteit zijn evenzeer bouwstenen van onze rituelen als het Rationalisme. De waarden van de Verlichting zijn soms strijdig met elkaar. Het zoeken naar de waarheid is een belangrijk element van de Vrijmetselarij maar sommige broeders vinden dat mensen zoals Trump, Bolsonaro, en Duterte ook vrijmetselaar zouden moeten kunnen zijn ondanks het feit dat ze regelmatig onbewezen stellingen poneren en soms tot zeer onverantwoordelijke uitspraken komen. Wil je met een politicus aan tafel zitten die van mening is dat de korans door het toilet moeten worden gespoeld, een diepe belediging van gelovige moslims? Zij die vrijheid van meningsuiting vooropstellen zeggen van ja, dat moet kunnen; anderen, die in de eerste plaats respect voor hun medemensen hebben, menen van niet. Je mag stellen dat de Vrijmetselarij bestaat bij de gratie van een tolerante diversiteit.